

K pronikání Burkova pojednání o kráse a vznešenu do Prahy

(Přínos Augusta Gottlieba Meißnera)

Tomáš Hlobil

Recepce knihy *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) Edmunda Burka v německé jazykové oblasti, do které ve druhé polovině 18. století spadala i Praha, je v odborné literatuře zmiňována a rozebírána již téměř dvě staletí.¹ Z prací, které tuto recepci zkoumaly nejen na příkladu jednotlivých autorů, ale v delším časovém horizontu, připomenu nejvýznamnější: knihu Friedy Brauneové *Edmund Burke in Deutschland* z roku 1917 a tři úvody k jednomu anglickému a dvěma německým vydáním *Enquiry* postupně napsané Jamesem T. Boultonem (1958), Wernerem Strubem (1980) a Manfredem Kuehnem (2001).² Uvedené příspěvky rozvinuly dva tematické okruhy bádání. První se zaměřil na postižení způsobu, jakým se prakticky šířila Burkova estetika. Badatelé upozorňovali na dlouhou absenci německého překladu, způsobenou Lessingovým stále odkládaným a nakonec nedokončeným záměrem pojednání přeložit, na zprostředkování Burkových myšlenek v Mendelssohnově obsírné recenzi, na Herderův neuskutečněný záměr vydat *Enquiry* německy a na překlad Christiana Garveho z roku 1773. Druhý, rozsáhlejší okruh sledoval způsob, jakým německá estetika na Burkovy názory reagovala. Zejména na příkladu Mendelssohna, Herdera a Kanta ukázalo dosavadní bádání, shrnuté nejvýstižněji Strubem, že Burkovo *Enquiry* sloužilo německým autorům přednostně jako podnět k přesnějšímu formulování vlastních stanovisek. *Enquiry* nepůsobilo jako vzor filozofického myšlení, nýbrž především jako sbírka vhodných příkladů postrádajících filozofické základy, systém. I proti Burkově hlavní myšlence — důslednému odtržení krásy a vznešena — se německé prostředí opakovaně stavělo, neboť se snažilo protiklad — a tedy i krásu a vznešeno — spíše harmonizovat než štěpit.³

Zobecníme-li závěry dosavadního bádání, vytane recepce Burkova *Enquiry* v německé jazykové oblasti druhé poloviny 18. století jako přerývaný proces se čtyřmi vrcholy. První tvořilo Lessingovo a Mendelssohnovo zaobcházení s *Enquiry* na přelomu padesátých a šedesátých let; druhý, odehrávající se od poloviny šedesátých do počátku sedmdesátých let, představuje především Herderův zájem o Burkovu estetiku; třetí kritická recepce Burka v Kantově *Kritice soudnosti* z roku 1790 a čtvrtý polemické postoje vyslovené v německé pokantovské filozofii, zejména její idealistické větvi, u jejichž zrodu stál Friedrich Schiller (1759—1805). Ty plynule přešly do první poloviny 19. století.

Ačkoli uvedená zkoumání významně osvětlila pronikání Burkova *Enquiry* do německé jazykové oblasti, chybí dosud celistvé postižení této recepce jako procesu vyznačujícího se nejen časovými, ale zejména pro německou jazykovou oblast mimořádně důležitými regionálními posuny. Doplnit tento regionální aspekt, vycházející z přednášek z estetiky Augusta Gottlieba Meißnera (1753—1807) konaných na pražské univerzitě na přelomu 18. a 19. století, a následně zpřesnit jednotlivé fáze recepce Burkova *Enquiry* je cílem následující studie.⁴

První fáze recepce *Enquiry* — a zde lze Burkovo jméno vynechat, neboť autora anonymně vydaného pojednání nikdo z rozhodujících aktérů neznal — se vztahovala k anglickému originálu a probíhala bezprostředně po jeho londýnském zveřejnění v Lipsku a Berlíně. Úloha obou měst v této první fázi recepce byla odlišná. Přesto, že Gotthold Ephraim Lessing (1729—1781) poprvé informoval své přátele, Mosese Mendelssohna (1729—1786) a Friedricha Nicolaie (1733—1811), o existenci *Enquiry* v dopisech odeslaných právě z Lipska,⁵ a dokonce i přesto, že právě v Lipsku vyšel klíčový text první fáze recepce (již zmiňovaná Mendelssohnova recenze), lze toto saské město stěží označit za víc než pouhého prostředníka. Skutečnost, že *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, časopis, ve kterém Mendelssohn recenzi zveřejnil (Band III, Stück 2,

1758, s. 290—320),⁶ vycházel v lipském nakladatelství Johanna Gottfrieda Dycka (1750—1815), nebyla původním záměrem, vyplynula ze shody okolností. Poté, co se Nicolaiovi nepodařilo najít pro svůj projekt nového německého recenzního časopisu zaměřeného na krásnou literaturu a umění vydavatele v Berlíně, získal pro něj Lessing, v té době pobývající v Lipsku, právě Dycka.⁷ Redakčně byl časopis až do pátého svazku (1759) řízen z Berlína Nicolaiem a Mendelssohnem a také rozhodující příspěvky vznikaly v pruské metropoli. Obrovský myšlenkový kvas, který v Lessingovi a Mendelssohnovi *Enquiry* vzbudilo, vyvrcholil pracemi židovského osvícence, vztahujícími se přímo k Burkovovi či vyjadřujícími jeho vlastní teorii pocitů (*Empfindungen*),⁸ a Lessingovým neuskutečněným záměrem přeložit *Enquiry*.⁹ Tato první fáze recepce, končící počátkem šedesátých let,¹⁰ byla ideově přednostně záležitostí berlínskou, nikoli lipskou.¹¹

Druhá fáze zájmu o *Enquiry* se soustředila do severních přímořských středisek německé kultury: zejména Královce, Rigy, Kodaně a Hamburku. Na počátku tohoto obnoveného zájmu stála recenze Kantova raného předkritického spisu o kráse a vznešenu (*Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, 1764), zveřejněná Johannem Georgem Hamannem (1730—1788) v *Königsbergsche Gelehrte und Politische Zeitungen* 30. dubna 1764.¹² Teprve¹³ díky Hamannovi, který vlastnil originál *Enquiry*¹⁴ (aniž věděl, kdo je jeho autorem)¹⁵ a který zahrnul teze britského myslitele do uvedené recenze, se s Burkovými názory na krásu a vznešeno seznámil profesor filozofie na univerzitě ve východopruském Královci Immanuel Kant (1724—1804)¹⁶ a také jeho žák Johann Gottfried Herder (1744—1803). Severoněmecký zájem o *Enquiry*, jehož autora se podařilo identifikovat až díky francouzskému překladu z roku 1765,¹⁷ byl stálejšího rázu, trval více než pětadvacet let a zaznamenal dva nepřehlédnutelné vrcholy. Přípravou k oběma byl zájem o *Enquiry* na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Dokladem jsou publikované i nepublikované práce hned několika autorů: zejména recenze *Enquiry* od Heinricha Wilhelma von Gerstenberga (1737—1823), působilého v Kodani, otištěná v *Hamburgische Neue Zeitungen* 13. února 1769,¹⁸ Herderovy výpisky z této recenze,¹⁹ jeho nepublikovaný *Viertes Wäldchen*, na kterém pracoval v letech 1769—1772,²⁰ a rovněž jeho korespondence s Hamannem, Kantem, Johannem Friedrichem Hartknochem (1744—1803) a Christianem Heinrichem Boiem (1744—1806) z let 1768—1772.²¹ Jedním z hlavních motivů těchto severoněmeckých úvah bylo volání po překladu Burkova *Enquiry*, neboť zúčastnění byli přesvědčeni, že německému publiku dosud není dostatečně známo. Herder v tomto směru dokonce podnikl konkrétní kroky, když přiměl řížského teologa Johanna Jakoba Hardera (1734—1775), aby *Enquiry* přeložil. Sám hodlal překlad doplnit komentářem a poznámkami. Z celého projektu nakonec sešlo, když v roce 1769 požádal řížský nakladatel Johann Friedrich Hartknoch lipského vydavatele časopisu *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, Christiana Felixe Weißeho (1726—1804), aby mu pro Burkův text sehnal vhodného překladatele.²² Tím se stal Christian Garve (1742—1798). Překlad vyšel anonymně v Rize u Hartknocha v roce 1773 a lze ho označit za první vrchol severoněmeckého zájmu o Burkovo *Enquiry*.²³ Druhý vrchol souvisí s Kantovou *Kritikou soudnosti* vydanou v roce 1790. Skutečnost, že Kant osobitost vlastního transcendentálního pojetí estetického soudu vymezil na pozadí Burkových stanovisek, či přesněji v kontrastu s nimi, je nutno chápat jako logický důsledek předchozího vývoje Burkovy severoněmecké recepce, ve kterém nejen zmiňovaný Hamann, ale i Herder kritizovali Kantovo rané estetické pojednání právě pomocí Britovy senzualistické argumentace. Na rozdíl od řížského překladu, který zůstal výlučně „materiálním“ vrcholem zdejšího zájmu o Burkovo *Enquiry* (byl to holý text, nedoplněný žádným odborným komentářem, ba ani poznámkami), představuje Kantovo zabudování Burka jako typického příkladu jím odmítané empirické teorie krásy a vznešena do *Kritiky soudnosti* jeho ideové vyvrcholení. Oba vrcholy přitom byly vzájemně propojeny, neboť teprve Garveho překlad dovolil královeckému filozofovi seznámit se s Burkovými názory v plné šíři a citovat je.²⁴

Důležitost *Kritiky soudnosti* pro německou estetiku následně způsobila, že se polemika s britským autorem stala součástí idealistických výkladů po několik dalších desetiletí.²⁵ Současně byly Burkovy názory, jak ukazuje Herderova *Kalligone* (1800), nadále využívány i Kantovými odpůrci zejména v polemice s jeho snahou oslabit smyslový rozměr estetického soudu.²⁶ Důsledkem tohoto vývoje bylo, že zaobírání se Burkovým *Enquiry* se již

nadále přednostně nerozvíjelo v úzce ohraničených regionech, nýbrž šířilo se všude tam, kde se pěstoval filozofický idealismus či kde se s ním polemizovalo.²⁷ Tím vstoupila recepce či přesněji diseminace Burkova *Enquiry* v německé jazykové oblasti do další fáze přecházející do první poloviny 19. století, která jde již za rámec sledovaného tématu.

Nastínění tří center (a současně tří fází) německé recepce Burkova *Enquiry* ve druhé polovině 18. století — berlínské, severoněmecké a nevázané na jediný region²⁸ — vybízí k otázce, s kterou z nich lze spojit burkovské přednášky Augusta Gottlieba Meißnera.

Meißner, ve své době jeden z nejpůvodnějších německých spisovatelů, byl jmenován rakouským panovníkem Josefem II. ordinariem estetiky a klasické literatury na pražské univerzitě v roce 1785. Na filozofické fakultě působil, jako vůbec první evangelík od třicetileté války, do konce roku 1804.²⁹ Z titulu své funkce po téměř dvacet let významně ovlivňoval české kulturní dění, zejména jungmannovskou generaci národních obrozenců. Do svých každoročně konaných přednášek z estetiky zařazoval, jak dokládají zápisky pořízené jeho posluchači, rozsáhlé výtahy z Burkova *Enquiry*.³⁰ Meißner Burkovy názory na krásu a vznešeno nijak nerozvíjel ani s nimi podnětně nepolemizoval, pouze je parafrázoval, přesto jsou tyto přednášky důležité, neboť podstatně zpřesňují dosavadní představy o recepci *Enquiry* v německé jazykové oblasti v poslední třetině 18. století. Přenášejí totiž zkoumání této recepce z protestantského severu, kterému se až dosud výzkum výhradně věnoval, do katolického jihu, konkrétně do Prahy, hlavního města země koruny české patřících k rakouské monarchii.

Při hledání odpovědi na otázku, kdo a kde Meißnera k Burkovu *Enquiry* přivedl, se ukáže významný přínos vyzdviženého regionálního hlediska. Neboť Meißner studoval v letech 1774—1776 na univerzitě v Lipsku, což vybízí k zamyšlení nad tím, zda dosavadní zužování lipského přínosu k recepci Burkova *Enquiry* na suché zmiňování faktu, že Garve, překladatel britského pojednání, určitou dobu v Lipsku působil, není zavádějící. Vystává otázka, zda saské Lipsko přelomu šedesátých a sedmdesátých let, kdy Garveho překlad vznikl a kdy zde Meißner studoval, nebylo vedle severoněmeckých přímořských kulturních středisek na čele s Královcem a Rigou dalším, relativně samostatným místem, které se významně zasloužilo o šíření Burkovy teorie krásy a vznešena.

Lipsko bylo ve druhé polovině 18. století středobodem německého knižního obchodu. Zdejší nakladatelské domy sehrály, jak doložil Bernhard Fabian, rozhodující úlohu v šíření britské literatury, odborné i beletristické.³¹ Čilý zájem o britskou literaturu umocňovala i lipská univerzita. Tamější filozofická fakulta věnovala anglicky psané literatuře včetně estetických úvah trvalou pozornost.³² K šíření britské kultury významně přispíval i nejdůležitější lipský umělecký časopis *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* vydávaný od roku 1765 Weißem.³³ Právě *Neue Bibliothek* se stala, jak ukazují poslední výzkumy, německou baštou sensualistické estetiky obznamující s britskými idejemi.³⁴

O samotném překladání Burkova *Enquiry* je známo jen velmi málo. Garve působil v době, kdy ho nakladatel Hartknoch Weißeho prostřednictvím získal pro překlad Burkova *Enquiry*, jako profesor filozofie na lipské univerzitě (1768—1772). Anglickou literaturou se intenzivně zabýval zejména v letech 1767—1778.³⁵ Výsledkem tohoto zájmu byla řada překladů včetně estetických a filozofických děl.³⁶ Před tím, než dokončil překlad Burkova *Enquiry*, se Garve mimo jiné podílel na revizi překladu Homeových *Elements of Criticism*, původně pořízeném Johannem Nikolausem Meinhardem (1727—1767). Tuto revizi provedl se svým lipským přítelem Johannem Jakobem Engelem (1741—1802).³⁷

Jediný, skromný zdroj informací o vlastním překládání Burkova *Enquiry* představuje korespondence Hartknocha s Herderem.³⁸ Ve vydané Garveho korespondenci, kterou vedl v letech 1772 až 1774 s lipským duchovním Georgem Joachimem Zollikoferem (1730—1788)³⁹ a s Weißem,⁴⁰ nepadla o tomto anonymně vydaném překladu jediná zmínka. Vzhledem k pracovnímu rázu dopisů, které si Garve s lipským vydavatelem vyměňoval (opakovaně ho prosil o zprostředkování dalších překladů z angličtiny, domlouval provádění jejich korektur, výši honorářů, počty a rozesílání autorských exemplářů), lze z mlčení usuzovat, že celý překlad včetně korektur mohl být hotov dříve, než v říjnu 1772 opustil Lipsko. Z dopisů je dále zřejmé, jak moc Garve ve slezské Vratislavi, kde od té doby pobýval, postrádal lipské duchovní prostředí, zejména oživující schůzky s přáteli na čele

s univerzitním profesorem medicíny a filozofie Ernstem Platnerem (1744—1818) a dále s již zmiňovanými Weißem, Zollikoferelem a Engelem.⁴¹ Právě skutečnost, že Engel mu do Vratislavi téměř nepsal, byla častým zdrojem nářků, kterými si Garve ulevoval v dopisech zbývajícím přátelům.⁴² Garveho těsná vazba na Engela a pravděpodobné dokončení překladu Burkova *Enquiry* ještě v Lipsku jsou důležité skutečnosti, neboť dovolují vyslovit domněnku, že se Engel důkladně seznámil s obsahem britského pojednání, když ho Garve překládal. Vzhledem k jejich vřelým kontaktům a předchozí společné revizi Homeových *Elements* si lze jen obtížně představit, že by Garve s Engelem překlad Burka nerozebíral.⁴³

Lipský podíl na šíření Burkova *Enquiry* se neomezil jen na Garveho překlad. Nepřehlédnutelný je i lipský příspěvek na recenzním poli. Neboť právě ve Weißeho lipské *Neue Bibliothek* vyšla nejrozsáhlejší recenze překladu (XVI. Band, I. Stück, 1774, s. 53—68). Neznámý autor⁴⁴ v ní nejprve vyslovil lítost nad skutečností, že dříve neznal rozsáhlý výtah z Burkova *Enquiry* (doplňme pořízený Mendelssohnem) uveřejněný ve třetím svazku předchozí *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*. Pokud by ho znal, k napsání recenze by se neuvolil. Informativní ráz dřívějšího příspěvku ho přiměl recenzi předělat, konkrétně výrazně zkrátit excerpční části a zaměřit se na změny, které Brit provedl v pozdějších vydáních, zejména na úvod zaobírající se problematikou vkusu. Právě s Burkovým pojetím vkusu recenzent polemizoval.⁴⁵ Spokojen nebyl ani s jeho důsledným oddělením krásy od vznešena, zejména představa, že vznešeno je založeno na strachu, se mu jevila neudržitelná, neboť setkání s nejvyššími druhy vznešena lidskou duší pozvedá, nikoli sráží. V závěru odhalil recenzent autora překladu — Garveho — a vyjádřil lítost, že pro zdravotní obtíže nemohl svůj vynikající překlada-telský výkon doplnit o původně zamýšlené poznámky.

Velká pozornost, kterou *Neue Bibliothek* věnovala Garveho překladu, vynikne srovnáním s ostatními recenzními časopisy té doby. Obecně lze říci, že recenzní ohlas na německý překlad Burkova *Enquiry* byl relativně malý. Kromě lipské recenze jsem našel již jen recenzi v hallském *Magazin der deutschen Critik* vydávaném Gottlobem Benedictem von Schirachem, 1743—1804 (II. Band, 2. Teil, 1773, s. 277—284),⁴⁶ anonymní v *Jenaische Zeitungen von Gelehrten Sachen* (34. Stück, X. Jahrgang, 29. 4. 1774, s. 281—284), jejíž doslovné znění bylo posléze přetištěno i v *Erlangische gelehrte Anmerkungen und Nachrichten* (Beytrag, 27. Woche, 9. 7. 1774, s. 426—429), a recenzi v říšské *Russische Bibliothek, zur Kenntnis des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Rußland* (II. Band, 1774, s. 137—138) vydávané Hartwichelem Ludwigem Christianem Bacmeisterem (1730—1806). Výmluvný je v tomto směru berlínský postoj. Zatímco na přelomu padesátých a šedesátých let to byly právě s Berlínem spjaté osobnosti, Mendelssohn, Lessing a Nicolai, které se Burkovým *Enquiry* intenzivně zaobíraly, Garveho překladu již byla v pruské metropoli věnována jen zcela okrajová pozornost. Nejlépe o tom svědčí místo, které mu bylo vyhrazeno v nejprestižnějším berlínském recenzním orgánu, Nicolaiově *Allgemeine deutsche Bibliothek*. Garveho překlad nebyl v regulérních číslech vůbec zaznamenán. Teprve ve shrnujícím dodatku z roku 1777 (*Anhang zu dem dreyzehnten bis vier und zwanzigsten Bande der Allgemeinen deutschen Bibliothek*, s. 1240—1241) se o překladu zmínil kasselský příspěvatel, jistý Müller píšící pod šifrou Rz.⁴⁷ Příznačné pro tuto beztak stručnou zmínku⁴⁸ je, že v ní autor věnoval větší pozornost Burkově aktuální politické činnosti (projevům o americké nezávislosti) než estetickému pojednání. Tomu vyhradil jen dvě věty. Vyslovil přesvědčení, „daß eines so großen Redners Gedanken über eine solche Materie jedermann interessieren müssen. Diese übrigens gute Uebersetzung bedarf also keiner weitern Empfehlung.“

Vezmeme-li v potaz Garveho překlad, následnou recenzi v *Neue Bibliothek* a spojíme-li je s obecnou lipskou anglofilii, lze saské město nepochybně označit za další středisko šířící znalost Burkova *Enquiry* v německé jazykové oblasti zejména v první polovině sedmdesátých let. Význam Lipska pro šíření Burkovy estetiky ještě zesílí, uvědomíme-li si, že právě zdejší inspirace byla zřejmě rozhodující pro pronikání *Enquiry* do jihoněmeckých katolických oblastí, jmenovitě Prahy, jak ukazuje právě Meißnerův příklad.

O způsobu, jakým se Meißner s *Enquiry* seznámil, jsem nezjistil žádné přímé informace. Jako nejjednodušší se nabízí odbyť ho domněnkou, že si během lipských studií coby nadšený zájemce o krásné vědy a umění obstaral Garveho překlad vydaný těsně

před jeho příchodem do Lipska v roce 1774. Řada nepřímých indicií ovšem dovoluje Meißnerův zájem o Burka vysvětlit přesněji. Zdá se, že ho právě lipská anglofilie přiměla k neobyčejně intenzivnímu zaobírání se Burkovým *Enquiry*. Svědčí o tom především jeho živé kontakty s lidmi, kteří se s překladatelem Garvem pravidelně stýkali.⁴⁹ Meißnerovým lipským ochráncem byl Platner.⁵⁰ Ten se ve svých estetických přednáškách konaných na lipské univerzitě zmiňoval o *Enquiry* včetně Garveho překladu, osobitě upozorňoval na Burkovu úvahu o vkusu a polemizoval s jeho teorií vznešena založenou na poníženosti.⁵¹ Meißner byl v těsném kontaktu i s dalším Garveho přítelem, vydavatelem Weißem. Ve své autobiografii Weiß Meißnera dokonce označil za jednoho z kmenových přispěvatelů jím vydávaného časopisu *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*.⁵² Meißnerovým největším lipským přítelem byl Engel,⁵³ Garveho pomocník při překládání Homeových *Elements of Criticism*, pravděpodobně obeznámený i s překladem *Enquiry*. Právě rozhovory s Engelem přivedly Meißnera k zájmu o literaturu a umění a následně i k literární dráze. Lze tudíž předpokládat, že v jejich vzájemných debatách padlo i Burkovo jméno.⁵⁴ Všechny tyto indicie vybízejí k závěru, že právě uvedení lipští literáti přivedli Meißnera k trvalému zájmu o Burkovo *Enquiry*, který se posléze promítl i do pražských přednášek.

Skutečnost, že Meißner pražské studenty obšírně seznamoval s Burkovými estetickými názory, nelze chápat — a to je třeba zdůraznit — jako samozřejmost. Pražské univerzitní prostředí bylo výrazně méně liberální a otevřené cizím idejím, než bylo obvyklé na německých univerzitách v protestantských zemích. Přednášení Burkových idejí bylo v rozporu s nařízením Josefa II., podle kterých měla být estetika na všech univerzitách rakouské monarchie vyučována výhradně podle učebnice Johanna Joachima Eschenburga (1743—1820) *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften: Zur Grundlage bey Vorlesungen* (1783).⁵⁵ Zájem o Burka narážel na obecnou rakouskou nedůvěru k anglickému prostředí, pregnantně shrnutou v rozhodnutí Marie Terezie z roku 1778 nepovolit na rakouských univerzitách výuku angličtiny, protože je to „gefährliche Sprache wegen religions- und sittenverderblichen Principii“.⁵⁶ Meißner se konečně musel vyrovnat i s odmítavým postojem k Burkovi jako autorovi píšícímu o Francouzské revoluci, tématu, které bylo v jakékoli formě v Rakousku tabu, pročež byl zdejší cenzurou označen za nežádoucího.⁵⁷ Jestliže Meißner do svých pražských estetických přednášek zařazoval navzdory nařízením a postojům vídeňského dvora britské autory⁵⁸ na čele s Burkem, a to i po vypuknutí Francouzské revoluce, svědčí to o jeho mimořádně silném zájmu. Právě orientací na britskou estetiku se Meißnerovy přednášky důsledně odlišily od přednášek jeho frankofonně a klasicisticky orientovaného předchůdce Carla Heinricha Seibta (1735—1806), který přednášky zakládal na Charlesi Batteuxovi (1713—1780) a Charlesi Rollinovi (1661—1741). Meißnerova náklonnost k Burkovi byla natolik výrazná a trvalá, že ještě jeho žák, později suplent a posléze nástupce na pražské stolici estetiky, Joseph Georg Meinert (1773—1844), cítil v roce 1805 potřebu vymezit osobitost vlastního pojetí krásy, která tvořila součást jeho žádosti o Meißnerovo nástupnictví, právě v konfrontaci s Burkovou teorií, v té době již téměř půl století starou.⁵⁹ Zda Burkovy názory ovlivnily i počátky česky psané estetiky, rozvíjené Meißnerovými žáky na čele s Josefem Jungmannem (1773—1847), bude třeba ještě zkoumat.

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT č. 0021620824 a s podporou GA ČR (grant č. 408/02/0191). Děkuji i Herzog-August-Bibliothek ve Wolfenbüttelu, která mi umožnila studovat potřebné prameny.

1 Nejstarší dějepisná zmínka o vlivu Burkova *Enquiry* na německou estetiku, kterou jsem našel, se nachází v hesle „Ästhetik“ Amadea Wendta, in: J[ohann] S[amuel] Ersch, J[ohann] G[ottfried] Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge von genannten Schriftstellern bearbeitet*, Zweiter Theil, Leipzig, Gleditsch 1819, s. 87—93.

2 Frieda Braune, *Edmund Burke in Deutschland. Ein Beitrag zur Geschichte des historisch-politischen Denkens*, Heidelberg, Winter 1917, osobitě s. 4—15. Edmund Burke, *A Philosophical Enquiry*

- into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful, ed. with an Introduction and Notes by James T. Boulton, London, Routledge 1958, osobitě s. cxx—cxxvii. Týž, *Philosophische Untersuchung über den Ursprung unserer Ideen vom Erhabenen und Schönen*, übersetzt von Friedrich Bassenge, neu eingeleitet und herausgegeben von Werner Strube, Hamburg, Meiner 1980, osobitě s. 24—26. Týž, *Philosophische Untersuchungen über den Ursprung unsrer Begriffe vom Erhabnen [sic!] und Schönen*, translated by Christian Garve, with an Introduction by Manfred Kuehn, Bristol, Thoemmes 2001, s. v—xi.
- 3 Do tohoto okruhu lze zařadit i další témata, např. Boultonem vyzdviženou skutečnost, že se Lessing v *Láokoóntovi* nezmínil o Burkovi, ačkoliv i jeho britský předchůdce zkoumal vztah malířství a poezie.
 - 4 Zvolené regionální hledisko nutí ke zdůraznění osobitosti jednotlivých středisek zájmu o Burkovo *Enquiry*, proto je třeba vyzdvihnout, že důraz na lokální osobitost v žádném případě nevyklučuje existenci vzájemných vztahů mezi jednotlivými středisky. Tyto vztahy nepochybně existovaly, viz např. vztah řížského nakladatele Hartknocha s lipskými autory Weißem a Garvem, podrobněji viz níže.
 - 5 Lessing poprvé zaznamenal Burkovo *Enquiry* v dopise Friedrichu Nicolaiovi datovaném 2. listopadu 1757. Diskuse Lessinga, Mendelssohna a Nicolai e týkající se Burka shrnuli Fritz Bamberger a Eva J. Engelová. Srovnej Moses Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*. Band 3.1, *Schriften zur Philosophie und Ästhetik*, hrsg. von Fritz Bamberger und Leo Strauss, Berlin, Akademie 1932, s. xli—xlv. Moses Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*. Band 4, *Rezensionsartikel in Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste (1756—1759)*, hrsg. von Eva J. Engel, Stuttgart, Bad Cannstatt, Frommann 1977, s. lxxiii—lxxv.
 - 6 Přetištěno Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Band 4, s. 216—236.
 - 7 O osudu *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* viz Eva J. Engel, „Einleitung“, tamtéž, s. xxiv—xxx.
 - 8 Z Mendelssohnových příspěvků kromě recenze uvedené v hlavním textu srovnej „Anmerkungen über das englische Buch: On the Sublime and the Beautiful“ (in: Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Band 3.1, s. 237—253.); „Zu Lessings Anmerkungen über Burkes Enquiry“ (tamtéž, s. 254—258.). Z vlastních Mendelssohnových prací srovnej „Rhapsodie oder Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen“ (1761).
 - 9 Z Lessingových burkovských příspěvků se dochovaly „Bemerkungen über Burke's Philosophische Untersuchungen über den Ursprung unserer Begriffe vom Erhabenen und Schönen“ (in: Gotthold Ephraim Lessing, *Werke 1758—1759*, Band 4, hrsg. von Gunter E. Grimm, Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag 1997, s. 448—452.)
 - 10 Dozvuky této první vlny zájmu o Burkovo *Enquiry* lze sledovat ještě na konci šedesátých let, kdy Lessing v dopise bratru Karlovi z 28. 10. 1768 uvedl, že překlad ještě definitivně nevzdal. Srovnej Lessing, *Werke 1758—1759*, Band. 4, s. 1045.
 - 11 Podpůrným dokladem potvrzujícím berlínský ráz této první fáze recepce je i Lessingova přítomnost v pruské metropoli od května 1758 do 7. 9. 1760. Eva J. Engel, „Einführung“, in: Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Band 4, s. lxxv.
 - 12 Recenze přetištěna v Johann Georg Hamann, *Sämtliche Werke*. Band 4, *Kleine Schriften 1750—1788*, hrsg. von Josef Nadler, Wien, Morus 1952, s. 289—292.
 - 13 Severoněmečtí autoři se mohli seznámit s obsahem *Enquiry* již před Hamannovou recenzí díky Mendelssohnovi. Příímý doklad však chybí. Giordanetti o Hamannovi soudí, že si *Enquiry* koupil za pobytu v Anglii. Pokud se tak stalo, musel si ho obstarat, aniž Mendelssohnovu recenzi znal, neboť ta vyšla až v roce 1759, v době, kdy se již z Anglie vrátil. Herderův odkaz na Mendelssohnův přínos pro šíření burkovských idejí (jediný, který jsem našel) je pozdějšího data (*Viertes Wäldchen*, 1769—1772) než Hamannova kantovská recenze, kterou Herder prokazatelně znal (*Kalligone*, 1800), a nelze ho tudíž považovat za jednoznačně průkazný. Piero Giordanetti, „Zur Rezeption von Edmund Burkes Schrift ‚A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful‘ bei Hamann und Kant“, in: Bernhard Gajek (Hrsg.), *Johann Georg Hamann und England. Hamann und die englischsprachige Aufklärung*, Frankfurt am Main etc., Lang 1999, s. 295—303, konkrétně 295. Johann Gottfried Herder, *Werke*. Band 2, *Schriften zur Ästhetik und Literatur 1767—1781*, hrsg. von Gunter E. Grimm, Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag 1993, s. 349. Johann Gottfried Herder, *Werke*. Band 8, *Schriften zur Literatur und Philosophie 1792—1800*, hrsg. von Hans Dietrich Irmischer, Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag 1998, s. 864.

- 14 Vlastnictví nejpřesvědčivěji dokládá soupis Hamannovy knihovny — Johann Georg Hamann, *Sämtliche Werke*. Band V., *Tagebuch eines Lesers*, Wien, Herder 1953, s. 77. Srovnej též Herderův dopis Hamannovi z 22. listopadu 1768. Johann Gottfried Herder, *Briefe*. Erster Band, *April 1763—April 1771*, bearbeitet von Wilhelm Dobbek und Günter Arnold, Weimar, Böhlau 1977, s. 113—117. O anglických titulech, které byly součástí Hamannovy knihovny a kterými byla jeho knihovna proslulá, Bernhard Fabian, „English Books and Their Eighteenth-Century German Readers“, in: *tyž*, *Selecta Anglicana. Buchgeschichtliche Studien zur Aufnahme der Englischen Literatur in Deutschland im achtzehnten Jahrhundert*, Wiesbaden, Harrassowitz 1994, s. 11—94, konkrétně s. 32, 53—54, 67. Nora Imendörffer, *Johann Georg Hamann und seine Bücherei*, Königsberg, Berlin, Ost-Europa-Verlag 1938.
- 15 Existují dva rozdílné tisíky dopisu, který napsal Hamann 17. ledna 1769 Herderovi a ve kterém se vyjádřil k autorství *Enquiry*. Podle prvního (srov. Emil Gottfried Herder) Hamann téměř uvěřil, že autorem byl David Hume, podle druhého Henry Home, lord Kames (srov. Walther Ziemer, Arthur Henkel). Teprve Herder, který pracoval s francouzským překladem (1765) poprvé uvádějícím autorovo jméno, Hamanna v dopise z 22. listopadu 1768 zpravil o Burkově autorství. Rozdíl mezi oběma tisíky se promítl i do sekundární literatury. Rudolf Unger v návaznosti na Emila Gottfrieda Herdera hovořil o domnělém autorství Huma, Günter Arnold v návaznosti na sebranou Hamannovu korespondenci naproti tomu psal o Homeovi. První anglické vydání *Enquiry*, které neslo Burkovo jméno, vyšlo až v roce 1796 v Oxfordu (viz Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Band 4, s. 467, pozn. k 216.4). Srovnej *Johann Gottfried von Herder's Lebensbild*, Ersten Bandes zweite Abtheilung, hrsg. von Emil Gottfried von Herder, Erlangen, Bläsing 1846, s. 420. Johann Georg Hamann, *Briefwechsel*, Zweiter Band 1760—1769, hrsg. von Walther Ziesemer, Arthur Henkel, Wiesbaden, Insel 1956, s. 432. Rudolf Unger, *Hamann und die Aufklärung. Studien zur Vorgeschichte des romantischen Geistes im 18. Jahrhundert*. Erster Band, *Text*, 2. Auflage, Halle, Niemeyer 1925, s. 671, pozn. 206. Johann Gottfried Herder, *Briefe*. Elfter Band, *Kommentar zu den Bänden 1—3*, bearbeitet von Günter Arnold, Weimar, Böhlau Nachfolger 2001, s. 73.
- 16 V dřívější literatuře (Braune, Engel) se lze setkat s názorem, že Kant znal Burkovo *Enquiry* před tím, než napsal rané pojednání o kráse o vznešenu, byť jen na základě Mendelssohnovy recenze (Boulton, Kuehn). V současnosti převažuje názor (Giordanetti, Irmscher), že se s ním seznámil až po přečtení Hamannovy recenze, neboť teprve v rukopisných poznámkách k vytištěnému textu (srov. Rischmüller) je patrná snaha zohlednit Burkova stanoviska. Braune, *Burke in Deutschland*, s. 13. Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Band 4, s. 467 (Engel). James T. Boulton, „Introduction“, in: Burke, *A Philosophical Enquiry*, s. cxxi. Manfred Kuehn, „Introduction“, in: Burke, *Philosophische Untersuchungen*, s. vii. Piero Giordanetti, „Zur Rezeption von Edmund Burkes Schrift ‚A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful‘ bei Hamann und Kant“, in: Gajek (Hrsg.), *Hamann und England*, s. 295—303. Herder, *Werke*, Band 8, s. 1244, pozn. k 863, 21 (Irmscher). Immanuel Kant, *Bemerkungen in den „Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen“*, hrsg. von Marie Rischmüller, Hamburg, Meiner 1991.
- 17 *Recherches philosophiques sur l'origine des idées que nous avons du beau & du sublime: précédées d'une dissertation sur le gout*, traduites de l'anglois de M. Burke, par l'abbé [L./A.] D[es] F[rançois], Londres [i.e. Paris?]: et se vend à Paris, chez Hochereau, 1765, 2 sv. Jméno francouzského překladatele doplněno dle poznámky Evy J. Engelové v Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Band 4, s. 467. Herderovy dopisy dokládající znalost francouzského překladu viz Herder, *Briefe*, Erster Band, s. 115, 119—120.
- 18 Přetištěno v Heinrich Wilhelm von Gerstenberg, *Rezensionen in der Hamburgieschn [sic] neuen Zeitung 1767—1771*, hrsg. von O. Fischer, Berlin, Behr 1904, s. 156—161.
- 19 Johann Gottfried Herder, *Sämtliche Werke*, hrsg. von Bernhard Suphan, Achter Band, Berlin, Weidmann 1892, s. 106—110.
- 20 *Týž*, *Werke*, Band 2, s. 349—350.
- 21 *Týž*, *Briefe*, Erster Band, s. 115, 119—120, 147; Zweiter Band, *Mai 1771—April 1773*, bearbeitet von Wilhelm Dobbek und Günter Arnold, Weimar, Böhlau Nachfolger 1977, s. 146; Neunter Band, *Nachträge und Ergänzungen 1763—1803*, bearbeitet von Günter Arnold, Weimar, Böhlau Nachfolger 1988, s. 75, 148, 151.
- 22 *Herder's Lebensbild*. Zweiter Band, *Von Anfang Juni 1769 bis Ende Februar 1770*, Erlangen, Bläsing 1846, s. 140.

- 23 O Herderových plánech s Burkovým *Enquiry* srovnej kromě již uvedených dopisů Hamannovi z 22. listopadu 1768 a Hartknochovi z konce února 1772 i dopis Hardera z 25. září 1770 adresovaný hallskému profesorovi Christianu Adolfo Klotzovi (1738—1771). *Briefe deutscher Gelehrten an den Herrn Geheimen Rath Klotz*, hrsg. von J[ohann] J[ost] A[nton] von Hagen, Halle, Curt 1773, s. 56—59.
- 24 Viz citování Burka dle Garveho překladu. Immanuel Kant, *Kritik der Urtheilskraft*, § 29, in: *Kant's gesammelte Schriften*, Erste Abtheilung: Werke, Band 5, Berlin, Reimer 1913, s. 277—278. V českém překladu Vladimíra Špalka a Waltera Hansela, Immanuel Kant, *Kritika soudnosti*, Praha, Odeon 1975, s. 104. Význam britského pojednání umocnila kromě německého překladu jistě i skutečnost, že začalo být pravidelně uváděno v dobových učebnicích a encyklopediích estetiky. Viz např. Johann Joachim Eschenburg, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften. Zur Grundlage bey Vorlesungen*, Berlin, Stettin, Nicolai 1783, s. 22. Johann August Eberhard, *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften. Zum Gebrauche seiner Vorlesungen*, Dritte und verbesserte Auflage, Halle, Waisenahus 1790, s. 53.
- 25 Werner Strube, „Einleitung“, in: Burke, *Philosophische Untersuchung*, s. 24—26. Kromě příkladů uváděných Strubem srovnej August Wilhelm Schlegel, *Vorlesungen über Ästhetik I, 1798—1803*, hrsg. von Ernst Behler, Paderborn etc., Schöningh 1989, s. 224—228. Adam Müller, *Kritische, ästhetische und philosophische Schriften*, Band 2, hrsg. von Walter Schroeder und Werner Siebert, Neuwied, Berlin, Luchterhand 1967, s. 97—99.
- 26 Herder, *Werke*, Band 8, s. 863—864.
- 27 Schiller se např. zabýval Burkovým *Enquiry* v Jeně (viz jeho korespondence s Friedrichem Körnerem z ledna 1793), Herder ve Výmaru atd.
- 28 Ačkoliv recepce Burkova *Enquiry* v německé jazykové oblasti probíhala ve vlnách či přesněji soustředila se v určitých časových obdobích v určitých regionech, neprojevoval se zájem o britské pojednání jen v těchto centrech. Srovnej např. [Johann Heinrich Merck], „Ueber die Schönheit. Ein Gespräch zwischen Burke und Hogarth“, *Der Teutsche Merkur*, 1776, s. 131—141. Sophie von La Roche, *Mein Schreibtisch*, Erstes Bändchen, Leipzig, Graff 1799, reprint Karben, Wald 1997, s. 128.
- 29 O Meißnerovi srovnej Arnošt Kraus, „August Gottlieb Meissner“, *Athenaeum* 5, 1888, č. 5, s. 125—135, č. 6, s. 153—163. Rudolf Fürst, *August Gottlieb Meißner. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Schriften*, Stuttgart: Göschen, 1894. (Dosud nepřekonaná biografie.) Stefan Hock, „Zur Biographie August Gottlieb Meißners“, *Euphorion* 6, 1899, s. 544—547. Hans-Friedrich Foltin, „Nachwort“, in: August Gottlieb Meißner, *Kriminalgeschichten*, Hildesheim etc., Olms 1977, s. 533—566. Fotis Jannidis, „August Gottlieb Meißner (1753—1807)“, *Aufklärung* Band. 8, 1, 1994, s. 121—123. Helena Lorenzová, „Osvětská estetika na pražské univerzitě (Seibt a Meissner)“, *Estetika* 34, 1997, č. 3, s. 27—40. Eva Foglarová, „Od krásných věd ke krásovědě (příspěvek k počátkům české estetiky)“, in: Vlastimil Zuska (ed.), *Estetika na křižovatce humanitních disciplin*, Praha, Karolinum 1997, s. 161—192. Alexander Košenina, „Nachwort“, in: A. G. Meißner, *Ausgewählte Kriminalgeschichten*, St. Ingbert, Röhrig Universitätsverlag 2003, s. 91—112.
- 30 Meißner své přednášky sám nikdy nezveřejnil a nedochovaly se ani žádné rukopisné podklady k nim. Nejúplnější dochované zápisky z Meißnerových přednášek z estetiky pořídil Josef Jungmann (1773—1847) jako posluchač třetího ročníku filozofie ve studijním roce 1794/95. Jungmannův rukopis obsahující Burkovy teze je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově (dále LA PNP), fond Josef Jungmann, složka *Meissner, A.G., Aesthetik... 1794 /Zápis z přednášek/*. O obsahu Meißnerových estetických přednášek Tomáš Hlobil, „Pražské univerzitní přednášky z estetiky a poetiky Augusta Gottlieba Meißnera podle zápisků Josefa Jungmanna“, *Česká literatura* 52, 2004, č. 4, s. 466—484. Další doklady o přednášení Burkových estetických názorů v rukopisech: Bernard Bolzano, *Zlomek přednášek z estetiky I—II*, LA PNP, fond Bernard Bolzano, (rukopis pochází ze studijního roku 1798/99); Joseph Liboslaw Ziegler, *A.G. Meißner's Aesthetik vorgetragen im Jahre 1802*, uloženo v Muzejní knihovně v Chrudimi, signatura 28 F 9.
- 31 Bernhard Fabian, „English Books and Their Eighteenth-Century German Readers“, in: týž, *Selecta Anglicana*, konkrétně s. 20—21. Z bibliografií podávajících informace o místu vydání německých překladů anglických děl Mary Bell Price, Lawrence M. Price, *The Publication of English Humaniora in Germany in the Eighteenth Century*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press 1955. O způsobu překládání anglických děl do němčiny a učení se angličtině

- Eva Maria Inbar, „Zum Englischstudium im Deutschland des XVIII. Jahrhunderts“, *Arcadia* 15, 1980, s. 14—28. Marie-Luise Spieckermann, „Übersetzer und Übersetzungstätigkeit im Bereich des Englischen in Deutschland im 18. Jahrhundert“, in: Konrad Schröder (Hrsg.), *Fremdsprachenunterricht 1500—1800*, Wiesbaden, Harrassowitz 1992, s. 191—203.
- 32 O výuce angličtiny včetně anglické literatury na univerzitách německé jazykové oblasti včetně lipské univerzity Konrad Schröder, *Die Entwicklung des Englischunterrichts an den deutschsprachigen Universitäten bis zum Jahre 1850. Mit einer Analyse zu Verbreitung und Stellung des Englischen als Schulfach an den deutschen höheren Schulen im Zeitalter des Neuhumanismus*, Ratingen, Henn 1969, o lipské univerzitě s. 188—190. Jako příklad lze uvést přednášky Karla Gottfrieda Schreitera (1756—1809) založené na *An Essay on Criticism* Alexandera Popea ohlášené pro rok 1786. Schreiter byl i překladatelem z angličtiny, přeložil mj. *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* Hugh Blaira (*Vorlesungen über Rhetorik und schöne Wissenschaften*, Liegnitz, Leipzig, Siegert 1785—89).
- 33 Původní *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* vycházela v letech 1757—1765 a 1767, *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste* vycházela v letech 1765—1806.
- 34 Anneliese Klingenberg, „Die ‚Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste‘ — Programm für eine europäische République des Lettres“, Klaus Rek, „Englandrezeption und Aufklärungskonzeption in der ‚Neuen Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste‘“, in: Anneliese Klingenberg, Katharina Middell, Ludwig Stockinger (Hrsg.), *Sächsische Aufklärung*, Leipzig, Universitätsverlag 2001, s. 173—196, 197—210. Dále srovnej Bernhard Fabian, „English Books and Their Eighteenth—Century German Readers“, in: *týž*, *Selecta Anglicana*, konkrétně s. 44—45. Zde odkaz na disertaci, která mi zůstala nedostupná: Richard Francis Wilkie, Jr., *Christian Felix Weiße and His Relation to French and English Literature*, Dissertation University of California 1953. *Týž*, „Weisse’s Borrowings for the Bibliothek der schönen Wissenschaften“, *Modern Philology*, 53, 1955—1956, s. 1—7. O úloze časopisů při šíření anglické literatury obecně Helmut Peitsch, „Die Rolle der Zeitschriften bei der Einführung englischer Literatur in Deutschland im 18. Jahrhundert“, in: R[ichard] F. M. Byrn, K. G. Knight (eds.), *Anglo-German Studies*, Leeds, Philosophical and Literary Society 1992, s. 27—61.
- 35 Robert Van Dusen, *Christian Garve and English Belles-Lettres*, Berne, Lang 1970. Kdo vzbudil Garveho zájem o anglickou literaturu, není zcela jasné. Van Dusen ho spojuje především s Lipskem, nikoli konkrétními osobami. Oz-Salzbergerová se v této souvislosti zmiňuje o Weiße a Gellertovi. Pochybnosti o Gellertově znalostech angličtiny vzbuzují vzpomínky Jamese Boswella, který se za své lipské návštěvy v říjnu 1764 musel s lipským profesorem domlouvat německy, neboť Gellert „spoke bad Latin and worse French“. O dorozumění v angličtině se Boswell zjevně ani nepokoušel. Fania Oz-Salzberger, *Translating the Enlightenment. Scottish Civic Discourse in Eighteenth-Century Germany*, Oxford, Clarendon 1995, s. 192. Frederick A. Pottle (ed.), *Boswell on the Grand Tour: Germany and Switzerland 1764*, Melbourne etc., Heinemann 1953, s. 123.
- 36 Annalisa Viviani, „Christian Garve-Bibliographie“, *Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung*, Band 1, 1974, s. 306—327.
- 37 Heinrich Home, *Grundsätze der Kritik*, 2 Bände, nach der vierten Englischen verbesserten Ausgabe, Leipzig, Dyck 1772. O Engelově a Garveho revizi se dovídáme z pozdějšího vydání Georga Schaze: Heinrich Home, *Grundsätze der Kritik*, 3 Bände, dritte, verbesserte und vermehrte Ausgabe, Leipzig, Dyk 1790—1791, s. xiii.
- 38 Srovnej zejména Emil Gottfried von Herder (Hrsg.), *Johann Gottfried von Herder’s Lebensbild*, Band 2, Erlangen, Bläsing 1846, s. 140. Herder, *Werke*, Band 2, s. 146. Heinrich Düntzer, Ferdinand Gottfried von Herder (Hrsg.), *Von und an Herder. Ungedruckte Briefe aus Herders Nachlaß*, 2. Band Herders Briefwechsel mit Hartknoch, Heyne und Eichhorn [...], Leipzig, Dyk 1861, s. 26, 39—40. Za informace o Hartknochových dopisech děkuji panu dr. Günteru Arnoldovi.
- 39 *Briefwechsel zwischen Christian Garve und Georg Joachim Zollikofer nebst einigen Briefen des erstern an andere Freunde*, Breslau, Korn 1804, reprint Hildesheim etc., Olms 1999.
- 40 *Briefe von Christian Garve an Christian Felix Weiße und einige andere Freunde*, Erster Theil, Breslau, Korn 1803, reprint Hildesheim etc., Olms 1999.
- 41 *Briefwechsel zwischen Garve und Zollikofer*, s. 46—47.
- 42 *Ibid.*, s. 47, 126—127, 139.
- 43 O míře případného Engelova podílu na překladu nemá vzhledem k absenci pramenů smysl spekulovat.

- 44 Za potvrzení anonymity autora recenze děkuji paní profesorce Anneliese Klingenbergové.
- 45 Autor recenze představil vlastní pojetí, ve kterém odlišil dva předměty vkusu: představu (*Vorstellung*) a pocit (*Empfindung*). Prostřednictvím představ posuzujeme smyslové vlastnosti předmětů, prostřednictvím pocitů zaznamenáváme vztah těchto předmětů k naší povaze.
- 46 Podle údajů v *Systematischer Index zu deutschsprachigen Rezensionszeitschriften des 18. Jahrhunderts* by mohl být autorem recenze H. P. K. Henke. Za zprostředkování údajů děkuji panu Thomasi Habelovi.
- 47 O recenzentech časopisu *Allgemeine Deutsche Bibliothek* skrytých pod šiframi [Gustav C. F. Parthey], *Die Mitarbeiter an Friedrich Nicolai's Allgemeiner Deutscher Bibliothek nach ihren Namen und Zeichen in zwei Registern geordnet. Ein Beitrag zur deutschen Literaturgeschichte*, Berlin, Nicolai 1842, reprint Hildesheim, Gerstenberg, 1973.
- 48 Stručnost, s jakou se *Allgemeine deutsche Bibliothek* vyrovnala s německým překladem Burkova *Enquiry* nelze ospravedlnit ani záměrem, který Nicolai vložil do vínku svého časopisu, totiž že „Schriften von minderer Wichtigkeit, und Uebersetzungen wird man nur kürzlich anzeigen, doch mit Beyfügung eines kurzen Urtheils, über den Werth derselben“. *Allgemeine deutsche Bibliothek* I, 1765, „Vorbericht“, s. i.
- 49 Se samotným Garvem se Meißner osobně zřejmě nikdy neseťkal, neboť přišel do Lipska až po profesorově odchodu do Vratislavi.
- 50 O Platnerově patronátu Fürst, *August Gottlieb Meißner*, s. 5, 39.
- 51 Platner své estetické přednášky nevydal, klíčový rukopis: Anonymus, *Ernst Platner uiber die Aesthetik, Vorlesungsnachschrift 1777/78*, 426 stran (k Burkovi s. 100, 141—142), uloženo v knihovně University of Illinois v Urbana-Champaign. Za zapůjčení kopie děkuji profesorovi Alexanderu Košeninovi. O rané Platnerově estetice vycházející z uvedeného rukopisu Ernst Bergmann, *Ernst Platner und die Kunstphilosophie des 18. Jahrhunderts*, Leipzig, Meiner 1913.
- 52 *Christian Felix Weißens Selbstbiographie*, hrsg. von dessen Sohne Christian Ernst Weiße und dessen Schwiegersohne Samule Gottlob Frisch, Leipzig, Voß 1806, s. 82. Tato spolupráce měla vrcholit právě v době Meißnerových studií v letech 1773—76. Fürst zpochybil Meißnerův podíl na Weißeho *Neue Bibliothek* (Fürst, *August Gottlieb Meißner*, s. 7—8, 322.). Vycházejí z tvrzení Jakoba Minora vyslovil domněnku, že Meißner přispíval do časopisu výhradně za pobytu v Lipsku. Jakob Minor, *Christian Felix Weiße und seine Beziehungen zur deutschen Literatur des achtzehnten Jahrhunderts*, Innsbruck, Wagner 1880, s. 312.
- 53 *Ibid.*, s. 7. Meißner s Engelem udržoval vřelé vztahy i po jeho odchodu z Lipska do Berlína v roce 1776. Alexander Košenina, Dirk Sangmeister, „Briefe Johann Jakob Engels an Betram, Friedrich Wilhelm II und III, Meißner und Merkel“, *Zeitschrift für Germanistik* NF XII, 2002, Nr. 1, s. 112—122.
- 54 Zájem o britskou kulturu se v Meißnerovi za lipského pobytu vystupňoval natolik, že sám začal z angličtiny překládat, jak dokládá jeho adaptace Humových dějin Anglie. *Geschichte Englands, nach Hume von A.G. Meißner*, 2 Bände, Leipzig, Dyk 1777, 1780.
- 55 O vlivu josefínských reforem na pražskou estetiku a o způsobu, jakým Meißner ve svých přednáškách pracoval s Eschenburgovou učebnicí, Tomáš Hlobil, „Pražské přednášky z estetiky a poetiky Augusta Gottlieba Meißnera podle Johanna Joachima Eschenburga (S přihlédnutím k výuce estetiky na univerzitách ve Vídni a Freiburgu)“, *Estetika* 40 (2004), č. 3—4, s. 1—18.
- 56 Citováno dle Rudolf Kink, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, Erster Band, Wien, Gerold, s. 516, pozn. 690.
- 57 Viz Braune, *Burke in Deutschland*, s. 5—6.
- 58 V Meißnerových pražských přednáškách se objevoval nejen Burke, ale i Young, Blair, Gerard, Hogarth, Shaftesbury, Hurd a zejména Hume. Pozornost věnoval pražský profesor i britským beletristům a básníkům na čele s Ossianem.
- 59 Údaj o Meinertově vymezení vlastního pojetí krásy proti Burkovu převzat od Eugen Lemberg, *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen. Geistesgeschichtliche Studie, am Lebensgang Josef Georg Meinerts (1773—1844)*, Reichenberg, Stiepel 1932, s. 95, zejména pozn. 74. Dosud se mi nepodařilo dohledat archivní materiál, ze kterého Lemberg čerpal, proto nemohu vyloučit, že se Meinert nechal k burkovské pasáži inspirovat nikoli svým pražským předchůdcem, nýbrž úvahami o Burkovi, jež byly běžné v německé idealistické estetice, se kterou se mohl seznámit za studií v baště německého romantismu Jeně.